

рюється в електронних мережах, насамперед в Інтернеті. Крім цього, стає очевидним, що жодна сучасна держава не спроможна самостійно вирішити всі питання, пов'язані з розвитком електронного інформаційного простору, а тому в цьому напрямі необхідна організаційно-правова координація зусиль міжнародної спільноти. Всі ми пам'ятаємо про справи із закриттям файлообмінників «Infostore.org» та «Ex.ua», які були розміщені в дата-центрі компанії-провайдера «Воля» та так і не одержали судового вирішення. В останньому випадку Інтернет-ресурс і сьогодні працює лише з деякими суто технічними обмеженнями. Схожих прикладів зі світової практики можна навести багато.

Враховуючи зазначені аспекти заявленої проблематики, можемо зробити певні висновки:

1) активний розвиток віртуального інформаційного простору та Інтернету як його центральної частини значно ускладнив механізм притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері. Таке ускладнення має об'єктивний характер і пов'язане насамперед з технічно-комунікаційною сутністю кіберпростору та специфічними властивостями зберігання й поширення в ньому інформації в найрізноманітніших формах;

2) вирішити питання протидії правопорушенням в інформаційній сфері лише шляхом вдосконалення норм чинного законодавства неможливо. У цьому контексті вар-

то передовсім наголосити на необхідності поєднання правових та організаційно-технічних засобів протидії правопорушенням в інформаційній сфері (наприклад, створення та застосування безпечних протоколів збереження та передачі інформації в електронних мережах). Мусимо констатувати, що позитивне право в цьому випадку певною мірою почало залежати від технічних нововведень, пов'язаних із віртуальним інформаційним простором;

3) поступовий розвиток глобального інформаційного суспільства потребує забезпечення його належного правового регулювання і на міжнародному, і на національному рівнях. Отже, на нашу думку, забезпечення ефективного правового регулювання всього інформаційного простору на національному рівні в Україні можливо досягти, зокрема, шляхом прийняття кодифікованого законодавчого акта (наприклад, Кодекс законів про інформацію в Україні або Кодекс інформаційного права України), який максимально враховував би права й законні інтереси всього суб'єктного складу відповідних правовідносин та забезпечив єдині підходи і принципи до регламентації відносин у кіберпросторі та юридичної відповідальності за незаконні дії в ньому чітко визначених суб'єктів. Дотримання цих умов значною мірою сприятиме безпеці розвитку інформаційної сфери України, захисту національного інформаційного простору,

ринку від інформаційного тероризму та інформаційної війни тощо.

Джерела

1. Монахов В.Н. СМІ и Интернет: проблемы правового регулирования / Отв. ред. М. В. Горбаневский. – М.: ЭКОПРИНТ, 2003. – 320 с.
2. Нерсисянц В. С. Право и закон. Из истории правовых учений / Отв. ред. Л. С. Мамут. – М.: Наука. – 366 с.
3. Актуальные проблемы теории государства и права: Учеб. пособие. / Отв. ред. Р. В. Шагиева. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. – 576 с.
4. Там само. – С. 536–537.
5. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [Електронний ресурс]. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/537-16/print1330337542993813>
6. Актуальные проблемы теории государства и права: Учеб. пособие / Отв. ред. Р. В. Шагиева. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. – С. 563–576.
7. Рассолов И. М. Право и Интернет. Теоретические проблемы. – 2-е изд., доп. – М.: Норма, 2009. – 384 с.
8. Конвенція про кіберзлочинність. – [Електронний ресурс]. – http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575/print1330337542993813
9. Наумов В. Б. Право и Интернет: Очерки теории и практики. – М.: Книжный дом «Университет», 2002. – 432 с.
10. Там само. – С. 18.

36

Безпека правоохоронних органів та особиста безпека правоохоронців під час охорони громадського порядку при проведенні спортивно-масових заходів Євро-2012

Анатолій СУББОТ,
кандидат педагогічних наук,
професор кафедри спеціальних дисциплін
та організації професійної підготовки
Національного університету державної
податкової служби України

Проведення фінальної частини Євро-2012 в Україні потребує від керівництва нашої держави продуманих і виважених заходів щодо якнайшвидшої адаптації різних сфер життєдіяльності суспільства до вимог організації спортивних змагань такого рівня. Адже зміна звичайного

ритму життя населення, обмеження руху транспорту, скупчення великої кількості людей на певній території – усе це, як наслідок, сприяє зростанню емоційного напруження серед громадян. З огляду на це та відповідно до Закону України «Про організацію та проведення фінальної час-

тини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні» основною метою правоохоронних органів є «забезпечення безпеки та правопорядку під час проведення турніру» [7]. Деталізовано ці завдання правоохоронців у відповідних державних, галузевих та регіональних цільових програмах.

Тож основними завданнями правоохоронних органів на час проведення чемпіонату визнано:

- забезпечення належного рівня охорони громадського порядку та безпеки; забезпечення протидії терористичним загрозам і злочинності;

- організацію безпечного та безперешкодного просування транспортних засобів транспортними коридорами та об'їзними шляхами по всій території України;

- гарантування безпеки осіб, діяльність яких пов'язана з проведенням чемпіонату.

Проте, хоч як прикро це констатувати, правоохоронці, охороняючи громадський порядок, самі часто стають потерпілими від спрямованих проти них протиправних посягань. Нерідко порушники під час учинення хуліганських дій протидіють співробітникам правоохоронних структур, перешкоджають виконанню ними професійних обов'язків, при цьому заподіюють шкоду їхньому здоров'ю, створюють реальну загрозу життю. Безперечно, безпека людини та громадянина – ключове питання діяльності правоохоронних органів. Утім, не менш важливим залишається питання забезпечення безпеки самих правоохоронців. Такий висновок є цілком логічним, адже, по-перше, як громадяни України, правоохоронці мають невід'ємні права, закріплені Конституцією, згідно з нормами якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. По-друге, виконання працівниками правоохоронних органів своїх обов'язків у сфері захисту прав, свобод та законних інтересів громадян повною мірою залежить від рівня захищеності самих правоохоронців.

Високий ступінь соціальної безпеки та стійка тенденція до поширення злочинів із посягання на співробітників правоохоронних органів під час виконання ними функцій з охорони громадського порядку зумовлюють необхідність підвищення ефективності організаційних заходів, кримінально-правової охорони та зміцнення авторитету представників цієї категорії органів державної влади. Успішність проведення Євро-2012 тісно пов'язана зі згаданими чинниками, адже європейський досвід свідчить, що УЄФА приділяє значну увагу питанням безпеки. Це повною мірою стосується й заходів, що гарантують безпеку професійної діяльності суб'єктів охорони громадського порядку під час проведення спортивно-масових заходів. Так, Німеччина в період підготовки до чемпіонату світу з футболу 2006 року провела серію навчань з безпеки правоохоронних органів, серед яких тренування «Теракт на стадіоні». Для підготов-

ки Євро-2008 Австрія та Швейцарія підписали договір про єдину систему гарантування безпеки, а перед чемпіонатом розробили спільний план і затвердили комплекс заходів про взаємодію відповідних структур правоохоронних органів. У зв'язку з Євро-2012 у Польщі укладено відповідну угоду з відомою приватною компанією *Group 4* (Велика Британія), на яку покладатимуться завдання не лише фізичної охорони правопорядку, а й підтримки правоохоронних органів під час забезпечення ними громадської безпеки [2, с. 69].

В ухваленій 17 вересня 2008 року Концепції забезпечення безпеки та правопорядку під час проведення в Україні фінальної частини континентального чемпіонату з футболу зазначається про можливість приїзду на матч понад 600 тисяч уболівальників, зокрема й відомих порушників громадського порядку та осіб, пов'язаних із терористичною діяльністю. Крім того, в Україні також зареєстровано місцеві групи футбольних фанатів, відомих як злісні порушники громадського порядку. Тому, коли йдеться про можливі конфліктні ситуації під час проведення будь-яких спортивно-масових заходів, то слід наголосити, що центральне місце серед них посідають масові заворушення, що супроводжуються протиправними діями з порушення громадського порядку, загрозою для громадської безпеки. Вони можуть супроводжуватися підпалами, погромами, опором представникам влади [9, с. 181]. Аналіз випадків учинення групових порушень громадського порядку під час проведення спортивно-масових заходів свідчить: вони виникають із поодиноких інцидентів, нерідко безпосередньо пов'язаних із діями правоохоронців для вилучення з натовпу агресивно налаштованих громадян. Такі дії співробітників правоохоронних органів спричиняють незадоволення, а відтак розпочинаються сутички. Виникнення групових заворушень може статися також унаслідок втрати контролю правоохоронних органів над ситуацією під час масових заходів. У цьому разі некеровані натовпи не реагують на попереджувальні дії сил правопорядку й поводяться зухвало; озброєні учасники заворушень нерідко чинять активний опір співробітникам правоохоронних органів. Тому особливе значення мають підготовка особового складу правоохоронців до адекватного реагування на такі ситуації та вироблення моделі подальших дій, спрямованих на подолання масових заворушень. Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду дає змогу зробити висновок, що футбольне хуліганство та масовий безлад під час проведення спортивно-масових заходів не є чимось випадковим, таким, що виникає виключно на конкретному футбольному майданчику. Такі нега-

тивні прояви мають відповідні рівні організації, лідерів та ієрархію, власну «ідеологію» та історію. З огляду на це правоохоронні органи в більшості країн світу проводять значну роботу з вивчення як середовища, так і безпосередніх лідерів та учасників таких уболівальницьких колективів.

Визначаючи особливості поведінки правоохоронців із зазначеною категорією осіб, необхідно враховувати положення Європейської конвенції про насильство та неналежну поведінку глядачів під час спортивних заходів, зокрема футбольних матчів (*ETS* № 120), ратифікованої законом України № 2791-III від 15 листопада 2001 року [4]. Цим правовим документом залучені до несення служби під час спортивно-масових заходів правоохоронні органи з метою запобігання або контролю за неналежною поведінкою уболівальників зобов'язуються:

- забезпечувати залучення достатньої кількості ресурсів для охорони громадського порядку й боротьби з вибухами насильства та неналежною поведінкою;

- сприяти тісній співпраці та обміну всією необхідною інформацією між правоохоронними відомствами різних населених пунктів, яких це стосується або може стосуватися;

- застосовувати чинне законодавство, яке передбачає призначення відповідних покарань або, за потреби, адміністративні заходи щодо осіб, визнаних винними у вчиненні правопорушень, пов'язаних із насильством або неналежною поведінкою.

Здійснення таких заходів не лише сприяє підтриманню громадського порядку під час проведення спортивно-масових заходів, а й убезпечує професійну діяльність правоохоронців. Крім того, з метою профілактики порушень правоохоронні органи можуть налагодити співробітництво з футбольними клубами, організаторами матчів. Це дає змогу вжити запобіжних заходів щодо встановлення намірів фанатських об'єднань, взяти на облік їхніх активних лідерів, членів та учасників, провести роботу з роз'ясненням таким особам правил поведінки, а в разі порушення ними встановлених норм – застосувати заходи примусу, передбачені законодавством. Доречність наведених положень підтверджується й тим, що можливі непоодинокі випадки хуліганських проявів та масових заворушень не лише завдають фізичної та матеріальної шкоди конкретним громадянам і установам, а й істотно вплинуть на імідж України як держави, котра в особі своїх правоохоронних органів здатна (чи не здатна) забезпечити безпеку та правопорядок під час спортивно-масових заходів. Вони можуть створити враження неможливості нашого суспільства запобігти насильству; зменшуватимуть упевненість гро-

мадян у потенціалі правоохоронних органів забезпечити їхню життєдіяльність. При цьому порушення громадського порядку та хуліганські прояви віднесено до проблем, що створюватимуть серйозну загрозу безпеці та правопорядку під час проведення чемпіонату Євро-2012 [6].

Слід відзначити як позитивний факт, що в межах підготовки до чемпіонату налагоджено постійний обмін досвідом між українськими та польськими правоохоронцями. Варто відзначити, що заслуговує на увагу інформація від польських колег про запровадження в поліцейських підрозділах воєводства Польщі спеціальних відділів по роботі з уболівальниками. Співробітники цих підрозділів ведуть облік, аналізують і документують факти непокори, хуліганських дій футбольних уболівальників на стадіонах. Вони також формують бази даних щодо футбольних хуліганів, готують стосовно них матеріали до суду про позбавлення прав відвідувати футбольні матчі та забезпечують контроль за дотриманням рішень суду на таку заборону. Наявність цього підрозділу значно полегшує роботу польських правоохоронців із забезпечення безпеки проведення спортивно-масових заходів.

Не слід залишати осторонь питання взаємодії правоохоронних органів і громадських організацій. Так, у Польщі традиційно існує практика оцінки ризиків перед матчами. Збирання інформації для аналізу ризику проводиться так званими громадськими контактними пунктами на рівні воєводства, міста й заноситься до комп'ютерних баз даних. Якщо визначено високий ступінь ризику безпеки майбутнього матчу, на регіональному рівні створюються групи у справах фанатів. Їхнє завдання – зібрати якомога більше інформації для запобігання можливим проблемам та визначити кримінальний потенціал порушників. Такий аналіз проводиться з урахуванням висновків спортивних клубів щодо минулих зустрічей. Це дає змогу правоохоронцям бути готовими до можливої агресії на стадіоні, а також вжити всіх можливих заходів для локалізації призвідників таких ситуацій. Це досягається шляхом цілої низки тактичних дій, що є на озброєнні правоохоронних органів, головна мета яких – не допустити, щоб групи псевдофанатів переміщувалися без нагляду правоохоронців. Типовою практикою є робота оперативників під виглядом цивільних осіб, що контактують із фанатами, збирають різну інформацію та тримають ситуацію під контролем. Такі патрулі забезпечені необхідним обладнанням зв'язку, мають списки з особис-

тими даними псевдофанатів і номерами їхніх телефонів, фото- та відеотехніку. Це підтверджує важливість матеріально-технічного забезпечення співробітників правоохоронних органів для їх ефективної, а головне – безпечної професійної діяльності.

Тактика дій вітчизняних правоохоронців безпосередньо під час гри на стадіоні мало чим відрізняється від європейської. Регулярна практика залучення правоохоронців для охорони трибун, патрулювання території стадіону, наявність резервних підрозділів та техніки для локалізації можливих сутичок слугує чинником належної підтримки громадського порядку під час спортивно-масових заходів.

Виправдовує себе запровадження в Україні інституту стюардів. На нашу думку, ці особи справді потрібні для забезпечення охорони порядку в місцях проведення масових заходів. Підтвердження цього знаходимо в державній політиці, що передбачає виведення правоохоронців під час проведення спортивно-масових змагань за межі стадіону. Таким чином зосередження основних сил правоохоронних органів відбувається не в середині стадіону, а зовні, що, виходячи з досвіду європейських країн, є ефективнішим під час охорони громадського порядку не лише на території проведення спортивних змагань, а й у місті, де проводиться відповідний захід.

Серед обов'язків стюардів – проведення особистого огляду вболівальників та їхніх речей, обмеження руху відвідувачів заходу, автотранспорту, що дає змогу ефективніше використовувати сили правоохоронних органів. Крім того, обслуговуючий персонал (стюарди, хостес) надають відвідувачам інформацію їхніми мовами, допомагаючи створити дружнє оточення та привітну атмосферу. Доречним є й те, що стюарди мають змогу активно співпрацювати з органами правопорядку; володіють ситуацією на закріпленій території, що дозволяє ефективніше виконувати співробітниками правоохоронних органів професійні обов'язки.

Розглядаючи питання безпеки правоохоронних органів та особистої безпеки їхніх співробітників у контексті забезпечення охорони громадського порядку під час проведення Євро-2012, слід зауважити, що захист правоохоронної діяльності забезпечується нормами вітчизняного кримінального законодавства. Проте під час підготовки до проведення спортивно-масових заходів європейського рівня особливого значення набуває питання запобігання вчиненню правопорушень проти правоохоронних органів з одночасним збереженням прав, свобод і законних інтересів громадян

України та іноземців [5]. Тому доцільніше акцентувати увагу на такому: з метою підвищення правової та юридичної культури пересічних громадян, запобігання порушенням ними громадського порядку під час проведення спортивно-масових заходів та толерантного ставлення до представників інших національностей, релігій, рас, а головне – адекватного сприйняття роботи правоохоронних органів їхнім співробітникам у повсякденній службовій діяльності варто посилювати співпрацю з населенням. Наприклад, активізувати агітаційну роботу серед громадян, роз'яснюючи положення чинного законодавства України в галузі охорони громадського порядку та громадської безпеки, а також види відповідальності за його порушення. Це дасть змогу зменшити кількість потенційних правопорушень, що неодмінно супроводжують спортивно-масові заходи, а отже, – зменшити кількість ситуацій, що наражатимуть на небезпеку їх самих. Не слід ігнорувати й той факт, що ефективність діяльності правоохоронних органів значною мірою залежить від рівня довіри до них громадськості, зумовленого традиційною повагою до права й органів правопорядку, надією на правоохоронців як на захисників від злочинності тощо. Безперечно, у цій сфері діяльності виникає безліч проблем, характер яких визначається станом суспільства, його правовою культурою та громадянською активністю. Якщо в Польщі почуття соціальної належності здійснюється через виявлення лояльності до переважної більшості соціально-культурних і професійних груп, то в Україні поширена конфліктна форма соціально-культурної і професійної належності; ідентичність цих груп вступає в конфлікт із національною ідентичністю. Тому питанням формування правосвідомості населення, форм і методів правового виховання слід і надалі приділяти належну увагу.

Ще одним універсальним заходом з охорони громадського порядку й підтримки персоналу правоохоронних органів під час Євро-2012 є залучення до співпраці іноземних представників, так званих офіцерів зв'язку, які співпрацюватимуть з іноземними вболівальниками та, по можливості, координуватимуть їхню активність. У середньому від кожної країни-учасниці чемпіонату прибуло близько сотні поліцейських. І хоча чинне законодавство України дозволяє правоохоронцям, за необхідності, вживати рішучих заходів для припинення порушень громадського порядку, проте вони дещо відрізняються від тактики дій зарубіжних колег. І цей факт необхідно враховувати під час спільного забезпечення

правопорядку. Зокрема, усередині та навколо споруди, де проводяться спортивні змагання, за потреби вживатимуть заходів для розділення агресивно налаштованого натовпу.

Особливу увагу слід приділити застосуванню правоохоронними органами засобів спеціального припинення під час розгону зібрань насильницького характеру і діяти за принципом: застосовувати вогнепальну зброю лише в тих випадках, коли застосування менш небезпечних заходів не дало очікуваного результату, і лише тією мірою, в якій це мінімально необхідно. Відзначмо, що стандарти застосування вогнепальної зброї так само можуть застосуватися й інших потенційно небезпечних методик контролю за великим скупченням людей, як, наприклад: палиці, гумові кийки, коні, сльозогінний газ [3, с. 213]. Отже, в разі необхідності застосування примусових заходів, які насамперед повинні бути законними, адекватними, мати ненасильницький характер. Адже саме від співробітників правоохоронних органів у більшості випадків залежить, як буде реалізовано конституційне право на мирні зібрання та на особисту безпеку правоохоронців [8, с. 25]. Задля уникнення конфліктних ситуацій, що несуть у собі потенційну загрозу як для пересічних громадян – учасників заходу, так і для співробітників правоохоронних органів, доцільно й надалі вдосконалювати вміння правоохоронців вести переговори, знаходити ненасильницькі способи розв'язання конфліктних ситуацій та зводити до мінімуму застосування сили. Безперечно, правоохоронні органи повинні мати необхідні ресурси як для охорони громадського порядку, так і для індивідуального захисту, але при цьому застосовувати їх тактовно та відповідно до розвитку ситуації.

Підбиваючи підсумки, хочеться наголосити, що розв'язання проблем безпеки правоохоронних органів та особистої безпеки їхніх співробітників під час охорони громадського порядку при проведенні спортивно-масових заходів Євро-2012 потребує:

- вивчення психології натовпу та вдосконалення практичних навичок її контролю;
- поліпшення стану взаємодії між правоохоронними органами та організаторами спортивно-масових заходів, місцевими органами виконавчої влади для вчасного інформування про хід проведення заходу;
- оволодіння та вдосконалення навичок надання першої допомоги, проведення повномасштабних навчань з евакуації на місцях проведення спортивно-масових заходів;
- використання досвіду поліції інших країн та відповідних міжнародних організацій [1, с. 44].

Основою заходів з охорони громадського порядку та забезпечення безпеки правоохоронних органів у місцях проведення спортивно-масових заходів мають і надалі бути такі принципи: прогнозування ситуацій, планування шляхів їх розв'язання, готовність сил та засобів, залучених до служби правоохоронних органів, уникнення загострення насильства та рішучі дії в разі надзвичайних ситуацій. Дотримання цих принципів досягається шляхом:

- заборони вживання алкогольних напоїв у місцях проведення спортивно-масових заходів;
- обладнання стадіонів усередині та зовні відеокамерами для спостереження за поведінкою вболівальників на трибунах і контролю за ситуацією поблизу стадіону;
- передбачення доступу співробітників правоохоронних органів до мережі інформаційних центрів стадіону для термінового сповіщення вболівальників або осіб, які перебувають за межами стадіону, про виникнення або загрозу виникнення надзвичайних ситуацій;
- забезпечення недопущення великих скупчень людей та запобігання неконтрольованому доступу в місця проведення спортивно-масових заходів і виходу за їх межі;
- передбачення механізму розділення вболівальників різних команд під час продажу квитків та розміщення сидінь;
- розроблення спеціальної стратегії збільшення часу проходження вболівальників через пункти пропуску стадіону шляхом організації додаткових розваг до й після матчу;
- приділення уваги розвитку системи транспортування вболівальників до та від місця проведення заходів, чіткого багатомовного сповіщення, включаючи зони паркування, зони вболівальників та інші громадські місця;
- створення банку даних потенційних хуліганів шляхом аналізу інформації від країн-учасниць;
- відстеження руху груп уболівальників та виявлення потенційних проблемних осіб;
- здійснення контролю допуску до зон безпеки та приміщень за допомогою відповідної системи акредитації;
- розроблення планів дислокації сил і засобів правоохоронних органів;
- застосування процедури швидкої екстрадиції до закордонних правопорушників.

Враховуючи викладене, треба зазначити, що під безпекою проведення спортивно-масових заходів Євро-2012 необхідно розуміти не ли-

ше діяльність правоохоронних органів із забезпечення стану громадського порядку та гарантування безпеки осіб, діяльність яких пов'язана з проведенням чемпіонату, а й створення реального механізму гарантування безпеки власне самих правоохоронних органів, що стане запорукою їх ефективної роботи та, як наслідок, успішного проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи з футболу.

Джерела

1. Василенко І. К. Актуальні проблеми правового забезпечення громадського порядку під час проведення Євро-2012 // Співпраця поліції, органів адміністрації та місцевої громадськості задля забезпечення безпеки під час масових заходів Євро-2012. – 2009. – № 2. – С. 42–47.
2. Джафарова О. В. Євро-2012: роль ОВС України у забезпеченні громадського порядку та громадської безпеки // Співпраця поліції, органів адміністрації та місцевої громадськості задля забезпечення безпеки під час масових заходів Євро-2012. – 2009. – № 2. – С. 67–70.
3. Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики суду в діяльності ОВС України. – К.: Цифра, 2008. – 324 с.
4. Офіційний вісник України. – 2006. – № 9. – Ст. 589.
5. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів: Закон України від 8 липня 2011 року // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 9. – Ст. 64.
6. Про схвалення Концепції забезпечення безпеки та правопорядку під час проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу: Розпорядження КМУ від 17 вересня 2008 року № 1244-р // Офіційний вісник України. – 2008. – № 71. – С. 59.
7. Про організацію та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні: Закон України від 19 квітня 2007 року // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 31. – Ст. 405.
8. Сульженко Ю. Конституційний механізм реалізації економічних прав та свобод людини і громадянина в Україні // Віче. – 2011. – № 22. – С. 24–27.
9. Фатхутдінов В. Г. Особиста безпека працівників ОВС при проведенні масових заходів // Юридические науки. – 2011. – № 63. – С. 179–185.